

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Географічний факультет
Кафедра землезнавства та геоморфології

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

**Природні умови проживання людини у історичний та
доісторичний час**

для студентів

галузь знань **10 Природничі науки**
спеціальність **106 Географія**
освітній рівень **Магістр**
освітня програма **Геоморфологія та палеогеографія**
вид дисципліни **вибіркова**
вибірковий блок **Еволюційна географія**

Форма навчання	денна
Навчальний рік	2023/2024
Семестр	3
Кількість кредитів ECTS	6
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська
Форма заключного контролю	іспит

Викладач: **Герасименко Наталія Петрівна**, доктор географічних наук, професор кафедри
землезнавства та геоморфології, професор

Пролонговано: на 20__/20__ н.р. _____ (_____) «__»__ 20__ р.
(підпис, ПІБ, дата)

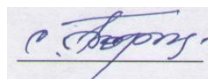
на 20__/20__ н.р. _____ (_____) «__»__ 20__ р.
(підпис, ПІБ, дата)

КИЇВ – 2023

Розробник: **Герасименко Наталія Петрівна**, доктор географічних наук, професор кафедри землезнавства та геоморфології, професор

ЗАТВЕРДЖЕНО

Зав. кафедри землезнавства та геоморфології

(підпис)

Сергій БОРТНИК
(прізвище та ініціали)

Протокол № 18 від « 29 » червня 2023 р.

Схвалено науково - методичною комісією географічного факультету

Протокол № 6 від «28» серпня 2023 року

Голова науково-методичної комісії

(підпис)

Наталія КОРОГОДА

ВСТУП

1. Мета дисципліни – одержати знання про закономірності впливу природних умов проживання людини на зміну її матеріальних культур, адаптацію господарства, міграційні процеси а також впливу давньої людини на оточуюче навколишнє середовище.

2. Попередні вимоги до опанування або вибору навчальної дисципліни:

1) знати основи палеогеографії антропогену, четвертинної геології, палеоекології та еволюції біосфери, геоархеології та мати загальні уявлення про доісторичний та історичний розвиток людини.

2) вміти встановлювати взаємозв'язки між антропогенним і природним компонентами екосистем.

3) володіти елементарними навичками системного аналізу, розуміти причинно-наслідкові зв'язки між компонентами природи.

3. Анотація навчальної дисципліни.

Дисципліна складається з двох змістових модулів. У першому аналізуються закономірності впливу природних умов проживання людини на зміну її антропологічних типів, на зміну розташування і типів місць оселення, зміну матеріальних культур, міграційні процеси, а також про природничо-наукові методи вивчення археологічних пам'яток. Розглядаються основні етапи розвитку людини і матеріальних культур упродовж плейстоцену та їхня кореляція з існуючими регіональними і глобальними палеогеографічними схемами.

У другому змістовому модулі розглядаються закономірності впливу природних умов проживання людини мезоліту, неоліту, бронзової та залізної доби на зміну на зміну розташування і типів місць оселення, зміну матеріальних культур, способів господарювання освоєння довкілля та господарювання, міграційні процеси, а також про природничо-наукові методи вивчення археологічних пам'яток, приурочених до голоценових відкладів.

Навчальна дисципліна «Природні умови проживання людини у історичний та доісторичний час» є однією зі складових комплексної підготовки здобувачів освітньо-наукового рівня магістра спеціальності 106 Географія освітньо-наукової програми «Геоморфологія та палеогеографія».

4. Завдання вивчення дисципліни полягає у формуванні уявлень про теоретико-методологічні засади вивчення основних етапів взаємодії довкілля і розвитку людини та її матеріальних культур упродовж кам'яної, мідної, бронзової та залізної доби (плейстоцен і голоцен), вивченні закономірностей цієї взаємодії та способів адаптації давніх суспільств до природних викликів, набутті навичок побудови палеоекологічних реконструкцій для різних етапів доісторичного та історичного періодів; формуванні здатності застосовувати палеоекологічні дані у четвертинній палеогеографії та сучасній екології.

Опанування даною дисципліною дозволяє студентам набути наступні компетентності:

Інтегральна: здатність розв'язувати складні задачі та прикладні проблеми, приймати відповідні аналітичні та управлінські рішення у сфері географії, природокористування, міського та регіонального розвитку, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій за невизначених умов і вимог.

Загальні:

ЗК 1. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 8. Здатність проводити дослідження на відповідному рівні.

Спеціальні (фахові):

СК 1. Здатність до використання законів, теорій, концепцій і парадигм сучасної географії, історії розвитку географічних досліджень та ідей для дослідження природно- і суспільно-територіальних систем на різних рівнях просторової організації.

СК 2. Здатність до наукового аналізу сучасних проблем та особливостей взаємодії природи й суспільства із застосуванням принципів раціонального використання територіальних ресурсів, основ законодавства у сфері природокористування, міського та регіонального розвитку і планування територій для розроблення пропозицій з оптимізації природокористування та забезпечення сталого розвитку регіонів.

СК 6. Здатність застосовувати у професійній діяльності теоретичні знання і практичні навички системного аналізу і синтезу, географічного моделювання та прогнозування, зокрема у геоморфології та палеогеографії.

5. Результати навчання за дисципліною

Результат навчання (1. знати; 2. вміти; 3. комунікація; 4. автономність та відповідальність)		Форми (та/або методи і технології) викладання і навчання	Методи оцінювання	Відсоток у підсумковій оцінці з дисципліни
Код	Результат навчання			
1.1	Місце палеоекологічних знань у системі природничих наук	<i>лекція, самостійна робота</i>	<i>оцінювання виконання завдань практичних робіт, модульна контрольна робота, зарахування самостійних робіт, консультації, іспит</i>	<i>до 5 %</i>
1.2	основні закономірності розвитку довкілля у плейстоцені і голоцені	<i>лекція, самостійна робота</i>		<i>до 5 %</i>
1.3	схему етапності плейстоцену і голоцену України та її кореляцію із глобальною океанічно-кисневою шкалою, схемами Східної та Західної Європи;	<i>лекція, самостійна робота</i>		<i>до 5 %</i>
1.4	схеми періодизації палеоліту, мезоліту, неоліту, енеоліту, бронзової та залізної доби	<i>лекція, практичне заняття, самостійна робота</i>		<i>до 5 %</i>
1.5	систему палеогеографічних методів, що використовуються для реконструкцій динаміки змін палеогеографічних обстановок на археологічних пам'ятках	<i>лекція, самостійна робота</i>		<i>до 5 %</i>
1.6	Вплив змін довкілля на умови проживання			<i>до 5 %</i>
2.1.	Вміти визначати закономірності впливу змін довкілля на розвиток людини, її розселення та зміни культур у геласії та еоплейстоцені у Світі та Україні	<i>лекція, практичне заняття, самостійна робота</i>	<i>оцінювання виконання завдань практичних робіт, зарахування самостійних робіт, консультації</i>	<i>до 50 %</i>
2.2	Вміти визначати закономірності впливу змін довкілля на розвиток людини, її розселення та зміни культур у ранньому та середньому неоплейстоцені у Світі та Україні	<i>практичне заняття, самостійна робота</i>		
2.3	Вміти визначати закономірності впливу змін довкілля на розвиток людини, її розселення та зміни культур у пізньому та фінальному неоплейстоцені у Світі та Україні	<i>практичне заняття, самостійна робота</i>		

- підсумкове оцінювання у формі іспиту проводиться у письмовому форматі. Максимальна кількість балів на іспиті – 40 балів, мінімальна кількість балів, які додаються до семестрових – 26 балів.

- умови допуску до підсумкового іспиту: обов'язковим для іспиту є здача всіх практичних робіт, передбачених робочою програмою і написання модульних контрольних робіт. Рекомендований мінімум для допуску до іспиту – 34 бали. Для студентів, які набрали сумарно меншу кількість балів ніж рекомендований мінімум (34 балів) обов'язковою є перездача тих видів робіт, за які вони отримали оцінку, нижчу за допустимий мінімум.

При простому розрахунку отримаємо:

	<i>Змістовий модуль 1</i>	<i>Змістовий модуль 2</i>	<i>Іспит</i>	<i>Підсумкова оцінка</i>
<i>Мінімум</i>	17	17	26	60
<i>Максимум</i>	30	30	40	100

Загалом формування оцінки спирається на «Положення про організацію освітнього процесу у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка» (друга редакція), що введено в дію наказом ректора № 170-32 від 11 квітня 2022 року.

7.2. Організація оцінювання: практичні роботи оцінюються після їх виконання згідно графіку проведення практичних робіт. У змістовий модуль 1 входять теми 1-3, завершується написанням модульної контрольної роботи 1, у змістовий модуль 2 – теми 4-5, завершується написанням модульної контрольної роботи 2.

Шкала відповідності

Відмінно / Excellent	90-100
Добре / Good	75-89
Задовільно / Satisfactory	60-74
Незадовільно / Fail	0-59

8. Структура навчальної дисципліни

Тематичний план занять

№ п/п	Назва лекції	Кількість годин		
		лекції	практичні заняття	самостійна робота
Змістовий модуль 1.				
Тема 1:				
1	Загальні особливості впливу змін довкілля на людину доісторичної та історичної доби та її матеріальні культури і способи адаптації	2		2
Тема 2: Взаємодія довкілля і людини у ранньому і середньому палеоліті				
2	Кореляція схеми палеогеографічних етапів палео- та еоплейстоцену України із періодизацією раннього палеоліту в Україні та Світі	2	2	10
3	Вплив змін довкілля на розвиток антропологічних типів людини, на виникнення роду Homo та його	2	2	10

	розселення у ранньому палеоліті, на особливості матеріальних культур та розташування і типи місць поселення людини.			
4	Вплив змін довкілля на розвиток антропологічних типів людини, роду Homo у середньому палеоліті, на особливості матеріальних культур та розташування і типи місць поселення людини.	2	2	10
Тема 3: Взаємодія довкілля і людини у пізньому і фінальному палеоліті				
5	Вплив змін довкілля на виникнення виду Homo sapiens та його розселення у пізньому та фінальному палеоліті середньому палеоліті, на особливості матеріальних культур та розташування і типи місць поселення людини.	4	4	20
6	Вплив людини палеолітичної доби на довкілля	2	1	10
	Модульна контрольна робота № 1*		1	
Змістовий модуль 2.				
Тема 4: Взаємодія довкілля і людини у мезоліті, неоліті та енеоліті				
7	Вплив змін довкілля на розселення племен у мезоліті та неоліті, на особливості матеріальних культур та розташування і типи поселень, на міграційні процеси та адаптацію до природних викликів. Зворотні впливи	2	4	10
8	Вплив змін довкілля на розселення племен у енеоліті, на особливості матеріальних культур та розташування і типи поселень, на міграційні процеси та адаптацію до природних викликів. Зворотні впливи	4	4	10
Тема 5: Взаємодія довкілля і людини у бронзовій та залізній добі				
9	Вплив змін довкілля на розселення племен у бронзовій добі, на особливості матеріальних культур та розташування і типи поселень, на міграційні процеси та адаптацію до природних викликів. Зворотні впливи	4	4	20
10	Вплив змін довкілля на розселення племен у залізній добі, на особливості матеріальних культур та розташування і типи поселень, на міграційні процеси та адаптацію до природних викликів. Зворотні впливи	4	3	20
	Модульна контрольна робота № 2*		1	
	Всього	28	28	122

Загальний обсяг 180 год., в тому числі: лекцій – 28 год., практичні заняття – 28 год., консультації – 2 год., самостійна робота – 122 год.

Рекомендована література:

Основна (базова):

1. Археологія України. Під редакцією Л.М. Залізняка. – Київ, Либідь, 2005. – 502 с.
2. Герасименко Н. П., Бончковський О. С., Рогозін Є. П., Авдєєнко Ю. Л., Ковтонюк О. В., Погорільчук Н.М., Бортник С.Ю. Кравчук І.В. Палеоекологія давньої людини на території України (палеоліт). Київ, Прінт-сервіс, 2022, 361 с. Ресурс розміщення https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2022/06/pidruchnyk-monografiya1_gerasymenko.pdf.
3. Гродзинський М.Д. Еволюція ландшафтів в голоцені у ландшафтно-екологічному вимірі. Bydgoszcz, 2020. - 201 с.
4. Залізняк Л.Л. Нариси стародавньої історії України. – К., 1994.
5. Матвіїшина Ж.М., Герасименко Н.П., Передерій В.І., Івченко А.С., Брагін А.М. Просторово-часова кореляція палеогеографічних умов четвертинного періоду на території України. – К., Наук. Думка, 2010. – 198 с.
6. Мельничук І.В. Палеоландшафти України в антропогені. – К.: ВГЛ “Обрії”, 2004. – 208 с.
7. Пашкевич Г.О., Відейко М.Ю. 2006. Рільництво племен Трипільської культури. – Київ, 2006 – 146 с.
8. Сминтина О.В. Теоретичні питання дослідження екології давньої людини. – Одеса: Астропринт, 2005. – 256 с.
9. Степанчук В.М., Матвіїшина Ж.М., Рижов С.М., Кармазиненко С.П. Давня людина: палеогеографія та археологія. – К., Наук. Думка, 2010. – 198 с. – 205 с.
10. Степанчук В.М., Сапожников І.В. Природа і людина в середньому і верхньому плейстоцені України: основні тренди заселення та культурної динаміки // Кам’яна доба. – 2010. – №13. – с.62-98.
11. Gerasimenko, N.P., Bezusko, L.G., Avdieienko, Y.L., Yanevich, A.A. Late Glacial and Holocene vegetational and climate changes and their impact on material cultures in the Crimean Mountains (founded on pollen data from cave deposits). *Quaternary International*, 2022, v. 632, p.139-153. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2021.12.018>.
12. Gerasimenko N., Bonchkovskiy O., Rohozin Ye., Avdieienko Yu., Kovtanyuk O., Pogorilchuk N., Bortnyk O., Kravchuk I. Geoinformatic database of geoarchaeological sites of Ukraine. XXI International Conference Geoinformatics: Theoretical and Applied Aspects May 2021, Kiev, Ukraine, 21091. <https://doi.org/10.3997/2214-4609.20215521091>

Додаткова:

1. Безусько Л.Г., Тихоненко Ю.Я. Реконструкція флори та рослинності за матеріалами розкопок скіфського могильника (урочище Перещепине, Полтавська область) // Укр.ботан.журн. - 1999. - Т.56, №6. - С.600-605.
2. Безусько Л.Г., Томашевський А.П., Пашкевич Г.А. и др. Палеоботанічні дослідження відкладів ранньослав’янського поселення Тетерівка - Ш (Житомирська обл., Україна) // Укр. ботан. журн. - 1994. - Т.51, №213. - С.157-163.
3. Безусько А. Г. Сучасний стан та перспективи палінологічних досліджень відкладів голоцену України для цілей археології / А. Г. Безусько, Л. Г. Безусько // Наук. зап. НаУКМА. Спец. вип. – 2000. – Т. 18, ч. 2. – С. 275–278.
4. Герасименко Н.П. Реконструкція природного середовища давньої людини на стоянці Амвросієвка // Археологічний альманах. – 1994. – №3. – С.261-266.
5. Кулаковська Л., Усік В., Езартс П., Рідуш П., Герасименко Н., Проскурняк Ю. Дослідження верхньопалеолітиної стоянки Дорошівці Ш // Кам’яна доба. – 2011. – №14. – с.74-87.
6. Матвіїшина Ж. М. Ґрунти як індикатори давніх голоценових ландшафтів (на прикладі дослідження багаточарового поселення в долині Гнилого Тікича біля с. Лисянка на Черкащині) / Ж. М. Матвіїшина, О. Г. Пархоменко, О. Назаров // Річкові долини. Природа, ландшафти, людина. – К. : вид-во ІГ НАНУ, 2007. – С. 175 – 184.

7. Матвіїшина Ж.М. Палеопедологічне вивчення голоценових відкладів археологічних пам'яток Середнього Придніпров'я (на прикладі Малополовецького археологічного комплексу) / Ж.М. Матвіїшина, О.Г. Пархлменко, Д.С. Лисенко // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. – Херсон, Херсон. держ. ун-т, 2005. – С.28-- 32.

8. Матвіїшина Ж.М. Вивчення голоценових відкладів археологічного пам'ятника давнього поселення біля с. Шарин на Черкащині / Ж.М. Матвіїшина, О.Г. Пархоменко, Д.П. Куштан // Географія і сучасність: Зб. наук. праць Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. – 2005. – Сер.4., вип.15. – С.35-46.

9. Матвіїшина Ж.М. Голоценові ґрунти давніх поселень на Полтавщині (на прикладі Більського городища) / Ж.М. Матвіїшина, О.Г. Пархоменко // Матеріали Всеукр. наук.-прак. конф., присвяч. 160-річчю з дня народження В.В. Докучаєва. – Суми: Вид-во Сум. держ. пед. ун-ту іс. І.С.Макаренка, 2006. – С. 103-109.

10. Пашкевич Г.А. Природне середовище в епоху палеоліту – мезоліту на території України // Археологія. – 1984. – 47. – С.1-12.

11. Рижов С.М., Степанчук В.М., Матвіїшина Ж.М., Кармазиненко С.П. Плесна - нова верхньопалеолітична пам'ятка на Волино-Подільській височині// // Кам'яна доба. – 2011. – №14. –С. 88-101.

12. Сминтина О.В. Зональність ранньопервісних культур: дослідження, факти, теорії. - Одеса, 2001. – 347 с.

13. Степанчук В.М., Коєн В.Ю., Герасименко Н.П., Дамблон Ф., Езартс П., Журавльов О.П., Ковалюх М.М., Петрунь В.Ф., Пліхт Й., Пучков П.В., Рековець Л.І., Тернер Х.Г.. Багатошарова стоянка Міра на Середньому Дніпрі: основні результати розкопок 2000 року // Кам'яна доба. – 2004. – №5. – с.62-98.

14. Степанчук В.М., Сапожніков І.В. Природа і людина в середньому і верхньому плейстоцені України: основні тренди заселення та культурної динаміки // Кам'яна доба. – 2010. – №13. – с.62-98.

15. Степанчук В.М., Рижов С.М., Матвіїшина Ж.М., Кармазиненко С.П. Поновлення робіт на місцезнаходженні Меджибіж: результати 2008-2009 рр. // Кам'яна доба. – 2010. – №13. – с.33-44.

16. Шовкопляс І.Г., Пашкевич Г.О. Добранічівська стоянка// Кам'яна доба. – 2014. – №14. – с.15-19.

17. Bright M. The story of Mankind. London, Readers Digest, 2007. – 169 p.

17. Cordova C., Lehman P. Archaeopalynology of synantropic vegetation in the chora of Chersones, Crimea, Ukraine. // Jourqanl of Archaeological Science. - 2003. – 30. – P. 1481-1513.

18. Cordova C., Lehman P. The Holocene environmental changes in Soth-Wetsern Crimea, Ukraine. Holocene. - 2005. – 15. – P. 263-277.

19. Damblon F., Haesaerts P., Van Der Plicht J. New datings and considerations on the chronology of the Upper Palaeolithic sites in the Great Eurasian Plain // Préhistoire Européenne. – 1996. – 9. – P. 177-231.

20. Haesaerts P., Borziak II., Chirica V. et al. The East-Carpathian loess record: a reference for the Middle and Late Pleniglacial stratigraphy in Central Europe // Quaternaire. – 2003. – Vol. 14, # 3. – P. 163-188.

21. Haesaerts P., Kulakovska L. La séquence pédosédimentaire de Korolevo (Ukraine transcarpatique): contexte chronostratigraphique et chronologique // The European Middle Palaeolithic. – Kyiv, 2006.

22. Kabazi II: Last Interglacial occupation, environments and subsistence. – Simferopol – Cologne. 2005.

23. Komar M. Pollen analysis of the Upper Pleistocene loesses and palaeosols in the Yezupil and Halyc sites // Loess i paleolit Nadniestrza Halyckiego (Ukraina).– Studia geologica Polonica.– Vol.119.– P. 237-244.

24. The Ukraine Quaternary explored: the Middle and Upper Pleistocene of the Middle Dnieper area and its importance for the East-West European correlation. Excursion Guide of the SEQS 2001 conference. – K., 2001.
25. Siuren I rock-shelter. From Late Middle Paleolithic and Early Upper Paleolithic to Epi-Paleolithic. The Paleolithic of Crimea IV. 420 p.
26. The Middle Paleolithic and Early Upper Paleolithic of Eastern Crimea. The Paleolithic of Crimea, III. – 2004.
27. The Paleolithic of Crimea, II. The Middle Paleolithic of Western Crimea. Vol.2. – ERAUL. – 1999. – 87. – P.115-141.